

דתישכונע

פרשת בא, תש"פ, מספר 1354

מ'א-לוהי האבות" ל"א-לוהי ישראל"

יונה בר-מעוז

המילים ללשון ימינו, שעתיד העם לעבוד כוח עליון כלשהו.

בדיקה מדוקדקת תראה שהניתוק בין העם לבין ה' מצא ביטוי ברור גם בהתנהגות העם לפני בוא משה לגאול אותו, וכי בכל סבלותיו של העם אין קשר ישיר בינו לבין ה' א-לוהי אבותיו. העם נאנק וצועק מן העבדות והעינוי, אך אין ה' הנמען לאנקות ולצעקות האלה. אפילו כשמה מבשר לעם על הגאולה הקרובה, "וַיֹּאמֶן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקֵד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָיִם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ" (ד:לא), חסר יחס אישי: לא נאמר שהעם מאמין שה' פקד אותם, וכשהעם קד ומשתחוה, לא ברור לפני מי הוא עושה זאת. החסר הזה בולט בהשוואה לעבד אברהם, למשל, כשהוא מתבשר בשורה טובה: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמַע עֶבֶד אַבְרָהָם אֶת דְּבָרֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲוּ אַרְצָה לֵה" (בר' כד:נב).

המצב הרוחני של נתק בין העם לא-לוהי אבותיו הוא תוצאה של 210 שנות שהייה בלב האימפריה המצרית המשגשגת. השהות הארוכה נתנה אותותיה בהשפעות התרבותיות הקשות על העם, כפי שתיאר יחזקאל בפרק כ', וכפי שסיכם רמב"ם בחריפות⁶:

עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן, חוץ משבט לוי שעמד במצות אבות, ומעולם לא עבד שבט לוי עבודת כוכבים, וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן.

הנתק הזה מסביר את הצורך במכות הרבות על מצרים. למעשה, כדי להוציא את בני ישראל מעבדות נחוצה רק מכה אחת, שאפילו אינה מכאיבה, וזו מכת החושך. דבר זה מסתבר ממיקומה יוצא הדופן. בהיותה המכה התשיעית היינו מצפים למכה מכאיבה, שכן המכות באו בשלשות, וכל שלשה הסתיימה בפגיעה בגוף האנושי. כיון שכלל המכות הלכו והסלימו בעוצמתן,⁷ וכמוהן המכות שפגעו בגוף האנושי, לכן בתחילה היה המטרד הקל של כינים במכה השלישית, אחר כך השחין הקשה

בתחילת פרשתנו, לאחר מכת הברד, אנחנו עדים לכאורה לשינוי בתוכנית הא-לוהית ביחס למטרת המכות הרבות שהנחית על מצרים. בתחילת הדרך הוצגה המטרה:

וְאֲנִי אֶקְשֶׁה אֶת לֵב פְּרַעֲה וְהִרְבִּיתִי אֶת אֶתְנִי וְאֶת מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרַעֲה וְנִתְתִּי אֶת יָדִי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאתִי אֶת עַמִּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשִׁפְטֵים גְּדֹלִים. וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּנִטְתִּי אֶת יָדִי עַל מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם" (שמ' ז:ג-ה).

עתה מסתבר שעם ישראל היה ויהיה עד לאותות הגדולים שנעשים במצרים, כדי שגם הוא, ולא רק המצרים, ידע מי הוא ה', כאילו אין עם ישראל מכירו.²

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֶל פְּרַעֲה כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבוֹ וְאֶת לֵב עֶבְדִּי לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְנִי אֵלֶּה בְּקִרְבּוֹ. וְלִמְעַן תִּסְפֹּר בְּאָזְנֵי בְנֵךְ וּבֶן בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְנִי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָם וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה'" (י:א-ב).

התוכנית הזאת נדרשת מאד, כי אם נתבונן בדו-שיח הארוך שבין ה' לבין משה בהתגלות בסנה (שמ' ג:ד), נראה שאין ביטוי לקשר ישיר בין העם לה'. יש שם רק הכרה במצוקתו, התייחסות חוזרת ונשנית לא-לוהי אבותיו, הסתמכות מרומזת על הבטחה לאבות האומה³ והודעה מראש שהתהליך יהיה ארוך בשל סירוב פרעה לשלח את העם.⁴ גם כשנאמר: "בְּהוֹצִיאֶךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה" (גי:ב), משתמע רק, אם לתרגם את

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.
** מאמר זה מוקדש לזכרה של ידידתי ציפורה ליפשיץ, ולרפואתה השלמה של בנה, ערן אברהם.
1 הצהרות נוספות על חינוך המצרים: ז:ז; ח:יח; ט:יד; ח:ו; ט:ט.

2 אמירה דומה מוקדמת יותר, בשמ' ו:ו-ז, תידון בהמשך.
3 בשמ' ג:טז, שבו נרמזים דברי יוסף לפני מותו: "לֵךְ וְאֶסְפַּת אֶת זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה' אֱלֹקֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹקֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב לֵאמֹר פָּקֵד פְּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת הָעָשׂוּי לְכֶם בְּמִצְרַיִם".
4 אמנם ה' יחזור וידגיש בהוראות שהוא נותן למשה, שיזכיר באוזני העם שא-לוהי אבותיהם הוא ה', וגם באוזני פרעה יצהיר שה' א-לוהי העברים הוא הקורא לעמו לזבוח לה' א-לוהיו, אך לא נאמר לעם עצמו שה' הוא א-לוהיו.

5 כבר כשנודעה לו זהותה של רבקה, בטרם הסכימה משפחתה לנישואיה, נאמר: "וַיִּקַּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לֵה" (שם,כו).

6 משנה תורה, הלכות עבודה זרה א, ג.
7 מכות שגרמו לאי נוחות במכות הראשונה והשנייה, אל מכות שגרמו נזק בבעלי חיים ברביעית ובחמישית, וכלה במכות שפגעו בצומח, בסיס התזונה העיקרי במצרים, במכות השביעית והשמינית.

חזקה זרוע נטויה⁹, אך כדי שהיוצאים מעבודות מצרים יפנימו מי עשה זאת, יש צורך במכות נוספות קשות יותר, שישלימו את חינוכם של המצרים מצד אחד, ואת חינוך עם ישראל מצד שני.

בו בזמן, יעבור עם ישראל מבחן אמונה כפול: לזבוח שה לעבודת ה' בלב ארץ מצרים בלי לפחד מהמצרים¹⁰, ולרדת אל תוך ים סוף בטרם נבקע¹¹. רק אז יהיה העם זכאי להיקרא 'בנו של ה', ובשל הקשר המשפחתי הזה תחול אז חובת הגאולה - "וְגִאֲלֹתִי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים" - במובנה הראשוני ביותר: גאולת דם. ואכן, מכת בכורות וטיבוע המצרים בים באו כ"מידה כנגד מידה", בשל הפגיעה בחיי בני ישראל; החל מהמתים בשל עבודת הפרך וכלה בהשלכת הבנים ליאור.

המטרה הראשונה לריבוי המכות הוצגה לפני פרעה, אך היא הייתה רק תשתית למטרה נעלה יותר. האימפריה המצרית האדירה צריכה להכיר בכוחו של א-לוהי ישראל, כי בכך תיסלל הדרך להכרת כל העולם בא-לוהותו¹². ריבוי המכות ועוצמתן, במיוחד מכת בכורות וטיבוע חיל מצרים בים, יחד עם הנבואות המדויקות על בואן, יעידו כי אין דומה לא-לוהי ישראל באלים.

המטרה השנייה, שנבנתה על גב הראשונה, הייתה להחזיר את בני ישראל למעלת אבותיהם. מעתה יתאמתו דברי משה שהכריז בפני פרעה מן הרגע הראשון: "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלַח אֶת עַמִּי" (ה:א). הצעד הסופי יגיע לאחר קריעת ים סוף, כי אז תחליף יראת ה' את יראת האדונים המצרים: "וַיִּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' בְּמִצְרַיִם וַיִּירָאוּ הָעָם אֶת ה' וַיֹּאמִינוּ בֵּה' וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוֹ" (יד:לא).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

9 ואכן לפי המדרש, ומשתמע כך מפשט הכתובים, העם יצא מתחת סבלות מצרים בשלב מוקדם מאוד (בבלי ראש השנה יא ע"ב: בראש השנה בטלה עבודה מאבותינו במצרים).

10 נזכיר את דברי משה בשמ' ח:כב "כִּי תֹעֲבֹת מִצְרַיִם נִזְבַּח לָה' אֱלֹהֵינוּ הֵן נִזְבַּח אֶת תֹּעֲבֹת מִצְרַיִם לְעֵינֵיהֶם וְלֹא יִסְקָלְנוּ?"

11 שמ' טו:טו-טז - בני ישראל נצטוו לנסוע בטרם נבקע הים: "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי מֹשֶׁה מִהֲתַצַּעַק אֵלַי דְּבַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁעוּ. וְאַתָּה הָרַם אֶת־מִטְוֶה וְנָטָה אֶת־יָדְךָ עֲלֵיהֶם וּבִקְעָהוּ וַיִּבְאוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּתוֹךְ הַיָּם בַּיַּבֵּשָׁה".

12 הדבר נתקיים כבר באותו זמן באופן חלקי, כנאמר בשירת הים והוכרזו בפי יתרו ובפי רחב.

במכה הששית, והיה צריך לסיים במכת בכורות במכה התשיעית. במקום זה באה מכת החושך, שהייתה אמנם מטרד גדול מאד, אך לא פגעה כלל בגוף האנושי.

נראה שמכת החושך נועדה להראות כמה קל היה להוציא באופן פיזי את בני ישראל ממצרים⁸, אילו רצה ה' בכך, אבל הוצאה פיזית ממצרים לא הייתה מוציאה את מצרים מנפש העם. רק מכות חוזרות ונשנות על המצרים, שיוכיחו את אפסות כוחם של החרטומים והחכמים, את חוסר האונים של הנוגשים והשרים, ואת אזלת היד של פרעה השליט האדיר וצבאו, יבטלו את ההערצה הרבה לתרבות המצרית, ובתוספת ההצהרות החוזרות והנשנות מי פעל כל אלה, יחזירו את העם אל חיק אמונת אבותיו.

מאותה סיבה פנה ה' אל עם ישראל והסביר את תפקיד ריבוי המכות למען אמונתו רק אחרי המכה השביעית, שבה למעשה נשלם חינוך המצרים להכרה בגדולת ה', כפי שמשמע הן מהצהרת פרעה: "חֲטָאתִי הִפְעֵם, ה' הַצַּדִּיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים... וְאֲשַׁלְּחָה אֶתְכֶם וְלֹא תִסְפוּן לְעַמְדֹ" (ט:כז-כח), והן מדברי עבדיו אליו: "עַד מַתִּי יִהְיֶה זֶה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ שְׁלַח אֶת הָאֲנָשִׁים וַיַּעֲבְדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם הַטָּרֵם תִּדַע כִּי אֲבָדָה מִצְרַיִם?" (י:ז). כאשר המשעבד מכיר בגדולת א-לוהי המשועבדים, נפרץ המחסום הפסיכולוגי שמונע מהנדכאים להאמין שהכוח העומד מאחוריהם חזק יותר מן המדכאים אותם.

הניתוח שהובא לעיל מסביר שתי עובדות נוספות. בהתגלות בסנה אין כל רמז למכת בכורות, והיא נזכרת רק בשלב מאוחר, בלכת משה למצרים; כמו כן רק בשלב המאוחר הזה ה' מכנה את בני ישראל "בני", ולא "עמי", כנאמר: "וְאִמְרַתְּ אֶל פְּרַעֲהַ לֵךְ אִמְרַתְּ ה' בְּנֵי בְלָרִי יִשְׂרָאֵל. וְאִמְרַתְּ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִתְמַאֵן לְשַׁלְּחוֹ הַנֶּה אֲנֹכִי הִרְגֵּתְּ אֶת בְּנֵי בְלָרִי" (ד:כב-כג).

הזכרת מכת בכורות בשלב המאוחר רומזת לכך שרק כשהעם יעבור מהפך נפשי, שיעלה אותו לדרגת 'בן', רק אז יזכה לגאולה שלימה. הדבר הזה נרמז גם בפסוקים שמוכרים כ"ארבע לשונות של גאולה":

וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעֲבָדֵיהֶם וְגִאֲלֹתִי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים. וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם... וַיִּדְעֹתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם (שמ' ו:ו-ז).

נשים לב כי לפי הפסוק הראשון, ההוצאה מתחת סבלות מצרים וההצלה מהעבודה לא יצריכו יד

8 כאשר היה "חֲשֵׁף אֶפְלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא יָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַתֵּי, וְלִכְלֹל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אוֹר בְּמוֹשְׁבֹתָם, הִיָּה זֶה הַזְמַן הַמֵּתִימִים לְקוֹם וְלִהְיוֹת לַמִּצְרַיִם לְלֹא כָל הַפְרָעָה. גַּם יִיתְכֵּן מְאוֹד, שֶׁאִם לֹא הָיוּ הַבְּכוֹרוֹת נִפְגָּעִים, לֹא הִיִּיתָה מִתְעוֹרֵרֵת תְּאוֹוֹת הַנֶּקֶם בְּמִצְרַיִם, וְלֹא הָיוּ מִמְהֵרִים לְרֹדֹף אַחֲרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. כְּמוֹ כֵּן, אִם א-לוֹהִים לֹא הָיָה מִפְנֵה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל חֹזְרָה אֶל תּוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם, כִּי לְעוֹדֵד רִדְפָה אַחֲרֵיהֶם, הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל יְכוּלִים לְהִגִּיעַ בְּלִי עֵיכוּבִים לְיַעֲקֹב.